

شالوده شهر، از فضاهای عمومی تا

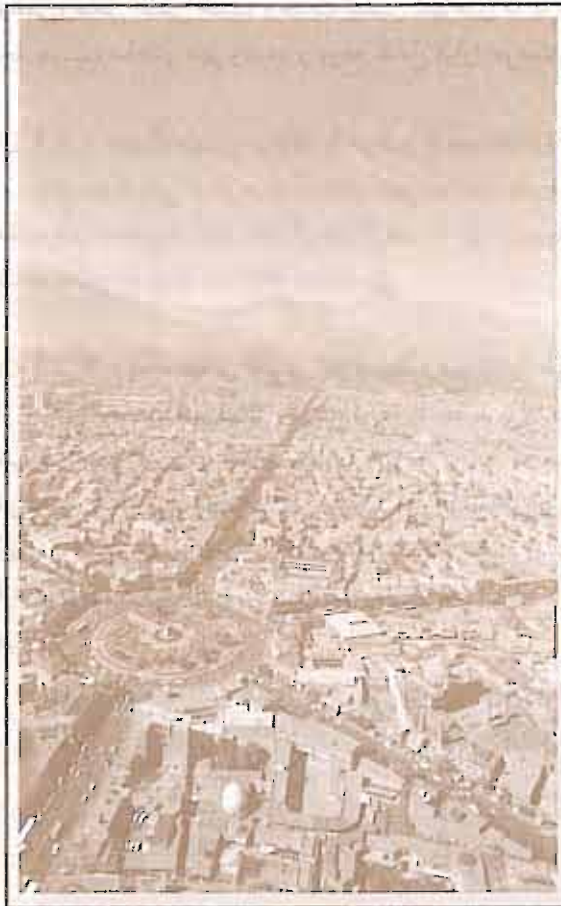
عرصه های خصوصی

باززنده سازی میان شالوده های شهری در همدان

Revitalizations of urban infra - structures in
Hammedan

پل زنده سازی در میان شالوده های شهری

مهشید صحرای زاده، محمدسعید ایزدی

چکیده

این رساله حاصل تلاشی است مستمر و طولانی در جستجوی «راهبردی» کارآمد برای مقابله با معضلی جدی که چهره امروزی زیستگاههای این سرزمین را به نحوی اندوهناک تحت تأثیر قرار داده است؛ زیستگاههایی که از به هم پیوستن و کنار هم قرار گرفتن اجزای بی شماری، متفاوت با آرمان دستیابی به کلیتی ماندگار، به نام شهر، پدید آمده اند؛ اما در شکل و کاربرد کنونی خود کاملاً فاقد این وحدت اند.

به همین اعتبار، اساسی ترین هدف این مطالعه، فراخواندن بذل توجهی درخور، و انجام مطالعاتی پرماتنه تر و بر داشتن گامهایی پربارتر برای حل معضل از هم گسیختگی «کالبد» امروز شهرهای ایران، و تأمین فضایی انسانی و کارآمد برای آن است. هدف اصلی این پژوهش عبارت است از دستیابی به نظریه ای کاربردی در راستای حل مشکل اصلی شهر «ایرانی» است. در راه رسیدن به این هدف تلاش کرده ایم تا روالی را طی کنیم که بتواند از لحظه انتخاب موضوع، تا ارائه نظر و آزمون آن، گماکان نسجم و نظام مند باقی بماند.

□ ۱. «سمتگیری» پژوهش

○ ۱.۱. موضوع گزینی

نخستین رکن این پژوهش را سمتگیری آن تشکیل داده است، که مشتمل بر انتخاب و بیان ضرورت و اهمیت موضوع است، به گونه ای که هدف اصلی پژوهش آشکار شود.

○ ۲.۱. مسئله کاوی

پس از انتخاب موضوع، و بیان ضرورت و اهمیت آن، مشخص کردن محدوده ای ضرورت پیدا می کند که پژوهش در چارچوب آن موضوع انتخابی را به منظور تمرین بخش بودن و رسیدن به نتیجه مطلوب بررسی می کند. در تعریف و مرزبندی موضوع، ریشه یابی معضلات و آشنایی با پژوهشهای انجام شده پیشین، از جمله عوامل عمده نحوه انتخاب محدوده پژوهش به شمار می آیند.

در اینجا، به اعتبار این که مؤلفان به کاربردی کردن پژوهش ملزم بوده‌اند، شهر «قابل مشاهده و ملموس» و نه «شهر مدفون و از میان رفته» مورد توجه قرار گرفته است. از این رو، بررسی‌های نظری و عملی در محدوده‌ای انجام می‌پذیرند که بتوانند بین دو بخش قدیمی تر که نشانه‌هایی از آرمان شهر ایرانی را در خود جای داده، و شهر جدیدتر به عنوان واقعیتی انکارناشدنی براساس نیازهای عینی، توازن برقرار کنند.

□ ۲. «یافته‌اندوزی» پژوهش

● ۱.۲. دیدگاه‌های نظری

بررسی آرای برخی متفکران مباحث شهری موضوع این بخش مطالعه بوده، و هدف از آن یافتن یک قالب کلی نظری است تا بتوان درباره موضوع رساله در متن آن بحث کرد و به این اعتبار بشود به پاره‌ای قانونمندیهای مورد نظر دست یافت. از آنجا که از هم‌گسیختگی بافت تاریخی با احداث خیابانهای جدید، و عدم ارائه معماری مختص این ترکیب ناخوشایند، اما واقعی، عامل اصلی حذف وحدت پیشین شهرهای ما به شمار می‌آید، نظریاتی که در این بخش بررسی شده‌اند، عمدتاً در دو چارچوب «ساختار شهر زنده» و «رفع تقابل میان حرمت و نیاز در کالبد کهن» قرار داشته‌اند.

○ ۱.۱.۲. دیدگاه‌های مرتبط با موضوع «ساختار»

آرای متفکرینی که در مورد ساختار شهر صاحب نظر هستند بررسی شد و از میان آنها عمده‌ترین دیدگاهها اختیار، و به منظور مقایسه و استنتاج در کنار یکدیگر قرار گرفت. به این ترتیب، جمع‌بندی بررسی دیدگاه‌های نظری مطرح شده در قرن بیستم در مورد ساختار شهر در پایان نامه ارائه شده است.

○ ۲.۱.۲. دیدگاه‌های نظری در زمینه رفع تقابل میان حرمت و نیاز در کالبد کهن

از آنجا که احداث خیابانهای عریض در دوره جدید با هدف اصلاح معضلات ساختار شهرهای قدیمی و همساز کردن آنها با شرایط زیستی امروزی انجام شده، و با توجه به این که مهمترین بخش این ساختار را مراکز تاریخی این شهرها تشکیل می‌دهند، حادترین مشکلات و معضلات در این نقاط بروز کرده است. چنین ساختاری باید در عین تامین نیازهای امروزی کالبد کهن، برای ارزشهای نهفته در آن نیز حرمت قائل شود و این دو موضوع از هنگام ظهور نوگرایی (مدرنیسم) در مقابل یکدیگر قرار گرفته‌اند، از این رو بررسی آرای نظریه‌پردازان در ارتباط با چگونگی رفع تقابل میان حرمت و نیاز در کالبد کهن نیز ضروری به نظر می‌رسید.

● ۲.۲. اصول علمی در تحلیل خصوصیات فضایی

چون هدف غایی از ایجاد ساختار منسجم در مجموعه معماری کلان شهر، علاوه بر تامین هویت و کارایی، خلق فضاهای شهری موفق در پدید آوردن خوانایی و حسهای مطلوب انسانی است، آگاهی بر اصولی که شرایط یاد شده را برای فضا و اجزای آن فراهم آورند، ضرورت پیدا می‌کند. به این منظور، تقسیم کلیت ساختار کالبدی شهر به دو بخش عمده فضاهای «پُر» (یعنی ابنیه سازنده این ساختار) و فضاهای «خالی» (عمدتاً شامل معابر و فضاهای شهری موجود آنها) منطقی‌ترین و کاربردی‌ترین شیوه بررسی به نظر می‌رسد. سپس، تعدادی از جامع‌ترین اصول ارائه شده از سوی اندیشمندان، برحسب جنبه‌ای که در تحلیل خصوصیات فضایی در نظر داشتند، با یکدیگر مقایسه شدند.

● ۳.۲. سوابق تجربی

این اعتقاد که به بخشی از منطق جستجوی قواعد موردنظر این رساله می‌توان از طریق آشنایی با اقدامات تجربی دست یافت، بررسی فعالیتها و طراحی‌های انجام گرفته در زمینه موضوع مورد بحث را ضروری می‌کرد. براساس آنچه که در مبحث دیدگاههای نظری نیز از آن سخن رفت، این بررسی در سه جهت کلی انجام پذیرفته است: نخست، آشنایی با تجارب داخلی و خارجی در زمینه ایجاد ساختار و استخوان‌بندی منسجم در کالبد شهرهای امروزی (توده)؛ دوم، بررسیهای موردی انجام گرفته بر روی فضاهای میان کالبدی اعم از فضاهای حرکت و فضاهای سکون که در این جا به طور کلی خیابان نام می‌گیرند، چه در جهت طراحی خیابان پیاده که در دو دهه اخیر غالباً از نخستین اقدامات عملی در باز زنده‌سازی مراکز تاریخی شهرها است، چه در جهت تامین محیط انسانی براساس حرمت‌گذاری به عابر پیاده و نیازهای او در خیابانهای سواره؛ سوم، آشنایی با تجارب داخلی و خارجی در زمینه رفع تقابل میان حرمت و نیاز در کالبد کهن شهرها.

□ ۳. «پردازش» و «بازبینی» یافته‌ها

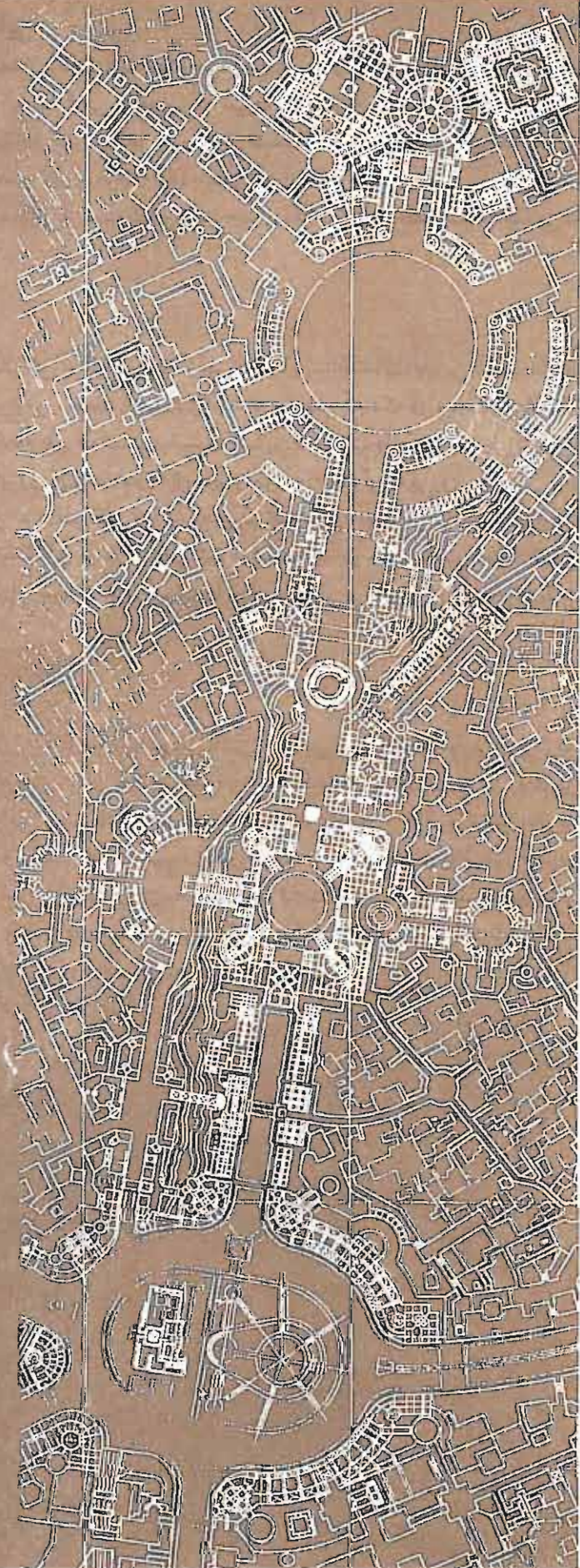
در این بخش، مبانی که به منظور تدوین انگاره رساله به کار رفته، از مرور نتایج کلی ناشی از بررسی‌های نظری و تجربی و پردازش آنها، به دست آمده‌اند. ابتدا بنیان نظری انگاره رساله، براساس بررسیهای به عمل آمده در زمینه یافته‌های نظری تدوین شد، و در پی آن باید مفهوم به کار رفته برای واژه «شالوده»، به منظور یافتن زبانی مشترک در بحث، تشریح می‌شد. در مرحله بعد، بنیان تجربی انگاره رساله بر مبنای تجزیه و تحلیل یافته‌های تجربی تدوین شد. به این ترتیب، «انگاره» رساله به دست آمد که به منظور آزمودن آن، شالوده ۱۶ کهن شهر ایرانی به صورت نمونه‌وار مورد بررسی قرار گرفت و برای مقایسه ترسیم شدند. نتایجی که از مجموع این پردازش و بازبینی به دست آمد، در نمودارهای ۱ و ۲ به طور خلاصه منعکس شده‌اند، که می‌توانند گویای مراحل تشخیص شالوده هر شهر باشند.

طرح تفصیلی پیشنهادی در مقیاس ۱:۴۰۰۰

مکان محدوده مرکزی شهر در مقیاس ۱:۵۰۰۰
بر اساس طرح تفصیلی پیشنهادی

□ ۴. «آزمون» یافته‌ها

در این بخش از نوشتار، ایده نهایی ارائه شده به منظور آگاهی یافتن از میزان درستی آن در بستر شهری همدان آزموده شده است. با گذر از بخش معرفی ویژگیهای شهر که در اصل رساله به تفصیل آمده است، براساس شناخت بدست آمده از شهر، نظریه پیشنهادی تجزیه و تحلیل شده که نتایج آن عبارتند از:

۱.۴. براساس نتیجه گیریهای پیشین در این نوشتار، در مورد چگونگی تشخیص شالوده در کهن شهرهای ایرانی، تصویری از آخرین استخوان بندی طبیعی همدان به دست می آید که اثبات می کند اگرچه امتدادهایی عمود بر هم در کلیت شهر قابل تشخیص اند، لیکن شکل اصلی شالوده آن از ترکیب مویرگهای منشعب از هسته مرکزی در جمیع جهات با خود این هسته پدید آمده است.

۲.۴. ارتباط مجموعه بازار همدان به عنوان جزء اصلی استخوان بندی که خود از عناصر و فضاهای شهری متعدد تشکیل یافته است، همراه با مراکز محلات، مسجد جامع و سایر اجزای شالوده، بیانگر وجود ارتباطهای درونی و بیرونی میان عناصر یاد شده و خلق یک سیستم متعادل شهری بوده است.

۳.۴. پیکره استخوان بندی پیشین شهر، نشانگر وجود زیر مجموعه‌های کاملی در بنیان اصلی است، که در شکل بهینه خود به صورت عناصر مکمل فعالیت می کنند.

۴.۴. امروزه از استخوان بندی پیشین همدان، تنها عناصر و فضاهای معدود واجد ارزش باقی مانده اند، که تحلیل چگونگی پراکنش آنها، مرکز شهر کنونی را به عنوان شالوده تاریخی شهر آینده تعیین می کند.

□ ۵. ارائه طرح

آخرین مرحله در آزمون یافته‌های نظریه، عبارت است از ارائه طرح معماری به نحوی که ایده‌های نهایی طراحان برای یافتن راه‌حلهای مناسب به منظور نیل به اهداف کاربردی مطرح شده در بخش پیشین مشخص گردیده، به تدریج از مقیاس کلان به مقیاس خرد برسند. از این رو در این مرحله، طرح کلان نگرانه‌ای که آن را طرح جامع می نامیم، ارائه شد. راه‌حلهایی که عامل اولیه در تجسم طرح یاد شده در بالا بوده‌اند، عبارتند از:

۱.۵. پیشگیری از رشد حلقوی، و انسجام در پیکره اصلی بافت میانی به عنوان استخوان بندی آتی شهر.

۲.۵. شکل‌گیری استخوان بندی اصلی شالوده براساس شکل کنونی شهر در پیکره بیرونی حلقه (رینگ) اول و بخشهایی از شش خیابان متقاطع درون آن.

۳.۵. کنترل چگونگی نظام پیاده و سواره در داخل استخوان بندی آتی شهر، با استفاده از شکل پیشنهادی برای آن به نحوی که شریان اصلی سواره برای رفت و آمد به محدوده مرکزی، حلقه اول باشد و از آن به عنوان جمع‌کننده و پخش‌کننده استفاده شود.

۴.۵. استفاده از رودخانه «الوشجر» که اساس شریانهای انسجام یافته شهر کنونی و ستون فقرات طبیعی آن را تشکیل می دهد، برای ایجاد ساختاری قابل اتکا به منظور مجموعه فضاهای باز شهری.

۵.۵. ایجاد میان شالوده‌های جدید در شش خیابان منشعب از میدان مرکزی، براساس مکان‌یابی مطابق با شعاع مناسب دسترسی پیاده تا میدان مرکزی و نقطه انقطاع معابر اصلی انسجام یافته به وسیله خیابان‌های یاد شده در بالا و نیز تعریف مبدأ ورود به محدوده پیاده مرکز شهر.

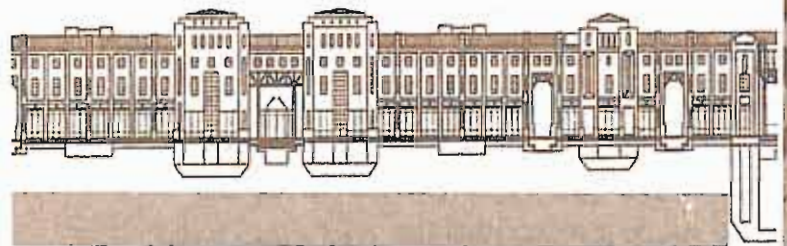
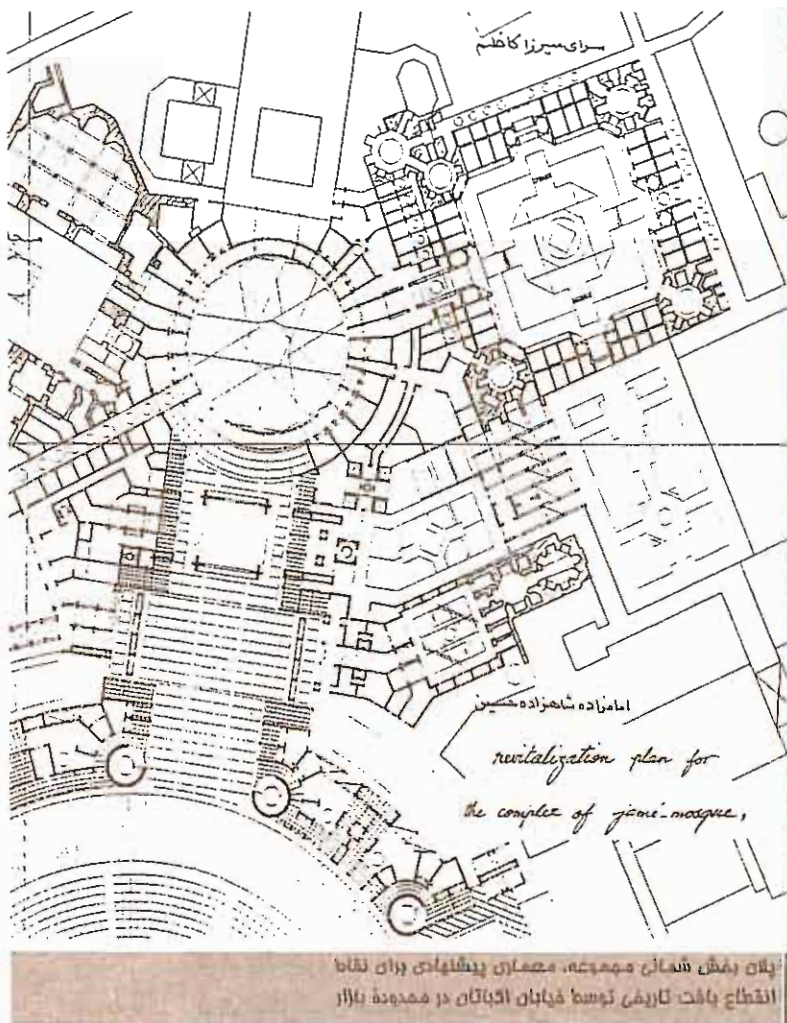
۶.۵. باززنده‌سازی بافت کهن، که از اصلی‌ترین اجزای شالوده شهرها به حساب می آید، و بازیافت اعتبار فرهنگی - اجتماعی از طریق احیای شریانها و فضاهای شهری واجد ارزش، که علاوه بر باززنده‌سازی عناصر موجود، مکمل و محملی برای دست‌یابی به هدف فوق خواهد بود.

۷.۵. برقراری نظام مشخص در ارتباط و عملکرد برون شهری با پیکره اصلی، از طریق ارائه تعریف و طراحی مناسب از حومه و ورودی.

۸.۵. ممانعت از گسترش بی‌رویه مجموعه‌های خدمات‌رسانی و بافت مسکونی، و نیز رسیدن به یک سیستم توزیع متعادل عملکردی، از طریق قرار دادن عملکردهای اصلی در پیکره استخوان بندی پیشنهادی.

با تصویر کردن راه‌حلهای بالا، و سایر پیشنهادها ارائه شده برای مسائل شهر در مقیاس کلان، طرح جامعی به دست آمد. پس از تعیین ساختار کلی شکل شهر، و در نگرشی دقیق‌تر، به محدوده مرکزی آن پی می بریم. پیشنهادهایی که برای حل مسائل مربوط به رینگ اول و بافت انسجام یافته داخل آن ارائه شده‌اند، در مقیاس ۱:۴۰۰۰ مورد بررسی قرار گرفته است.

مرحله بعدی، تعیین بخشی از محدوده ۳۱۴ هکتاری بررسی شده در مقیاس ۱:۴۰۰۰، به منظور اثبات درستی نظریه‌های

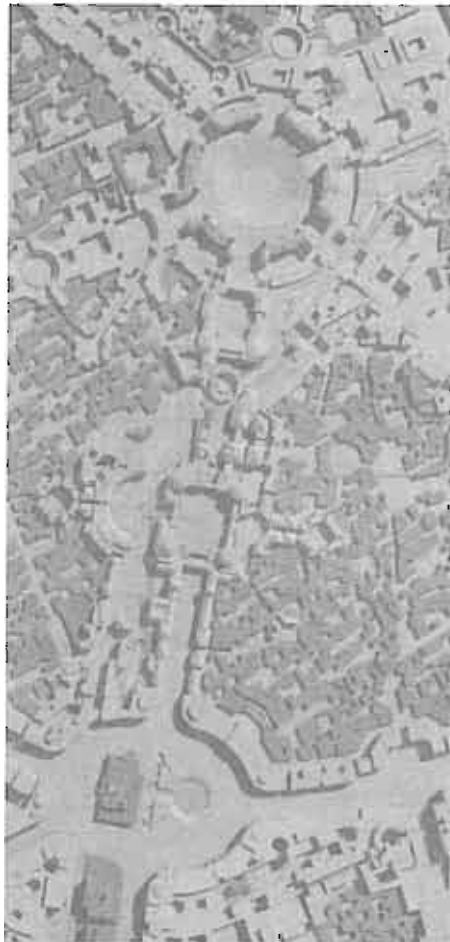

پیشنهادی با ارائه طرح معماری است. محدوده‌ای که در اینجا اختیار شده، میدان مرکزی شهر تالارامگاه بوعلی سینا را دربر می‌گیرد و انتخاب آن به دلایل زیر صورت گرفته است:

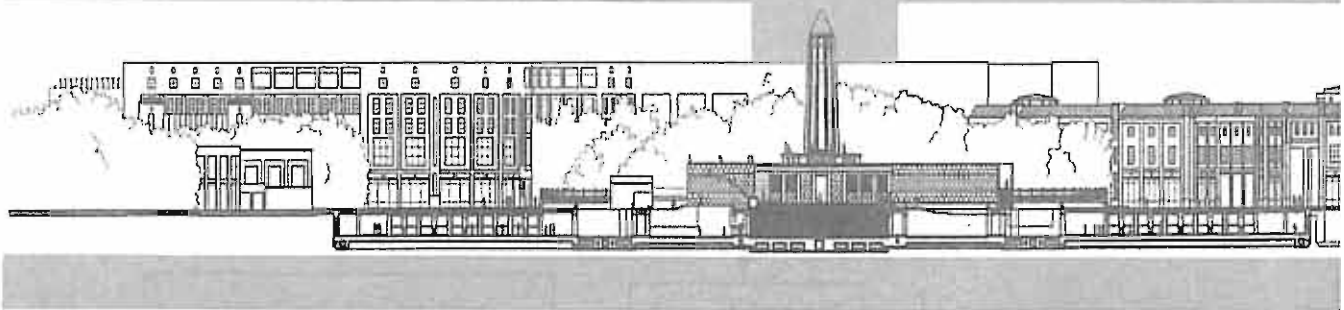
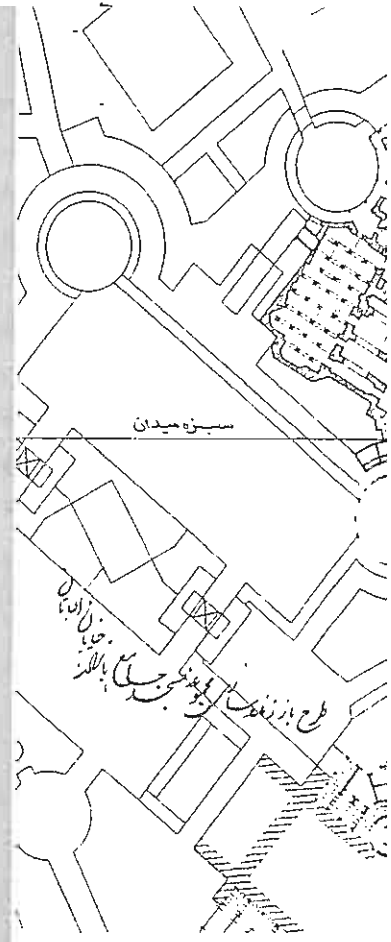
۱. تنها نقطه تقاطع ساختار طبیعی و مصنوع شهر در این محور است.
۲. نشانه‌های شهری توانمند در ابتدا و انتهای این محور قرار دارند.
۳. سه بخش کاملاً متفاوت: الف - بازار (بهسازی)؛ ب - خیابان بوعلی (بازسازی)؛ و ج - میدان آرامگاه بوعلی (نوسازی)، در این محور قرار دارند.

پایه اصلی در ارائه مفاهیم اولیه معماری، نقشه طرح تفصیلی مجموعه تهیه شده در مقیاس ۱:۲۰۰۰ بوده است. به اعتبار وجود چنین نگرش جامعی از کل به جزء، و اعمال تغییرات لازم از طریق حرکت‌های رفت و برگشتی، طراحی معماری بر مبنای اهداف و راه‌حلهای تعیین شده در بعد کلان، و با توجه به سه مسئله عملکرد، ساخت و فضا انجام پذیرفته است:

الف. عملکرد. بخش مرکزی شهر مشتمل بر میدان امام خمینی و بازار، دارای نقش غالب فرهنگی - اجتماعی است و کاربری تجاری نیز در این محدوده با هدف حفظ عملکرد سنتی بازار، در بُعد اقتصادی احیاء شده است.

ماکت محدود طرزی شده
در مقیاس ۱:۱۰۰۰

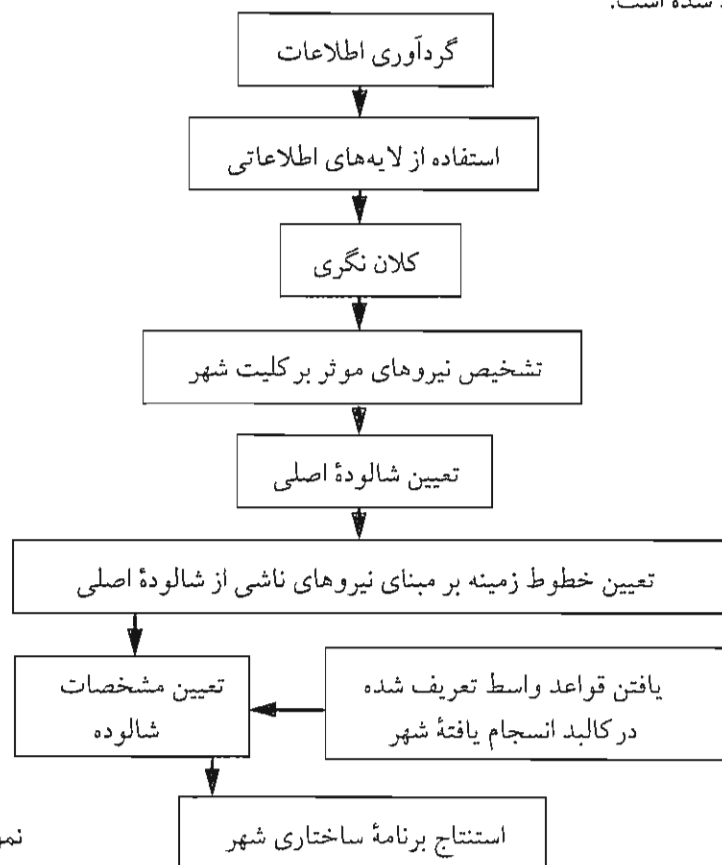
ایجاد فضای شهری جدیدی در محل انقطاع معابر انسجام یافته از طریق شریان اصلی شهری، که به دلیل مجاورت با باغی قدیمی به نام «بهارستان» به همین نام نامیده می‌شود، به عنوان میان شالوده جدید شهری، مجموعه‌ای چند عملکردی با کاربریهای متناسب برای نقطه ورود به مرکز پیاده شهر را پدید آورده است. مثلاً، پارکینگی با گنجایش بیش از ۳۰۰ دستگاه اتومبیل سطح زیرین میدان را فرا گرفته است. عملکردهای فرهنگی اجتماعی، نظیر سالنهای نمایش، نگارخانه‌ها و کتابخانه در نیمه‌ای از میدان، که با دور شدن از رودخانه حجم سنگین‌تری را پیدا می‌کند، در نظر گرفته شده‌اند. نیمه غربی آن که به دلیل مجاورت با رودخانه و فضای سبز باغ بهارستان دارای سبکی و تخلخل است، کاربریهای خدماتی در ارتباط با گذران اوقات فراغت و استفاده از فضای سبز و محیط طبیعی حاشیه رودخانه را دربر گرفته است. عملکردهای اداری - خدماتی نظیر دفاتر کار، بانک‌ها، مخابرات و مانند آنها، هر یک به تناسب ضرورت استفاده در طبقات جای گرفته‌اند، و سرانجام به منظور زنده نگاه داشتن مجموعه در شب، واحدهای مسکونی خاصی که در چنین مجموعه‌ای قابل استفاده باشند؛ طراحی شده‌اند.

کلیه عملکردهای یاد شده، در کالبدی که برای طرفین این میدان به منظور نفوذ به داخل بافت ایجاد شده به نحوی وجود دارند، و هرچه به عرصه‌های خصوصی در درون بافت نزدیکتر می‌شوند، از عمومیت آنها کاسته می‌شود و خدمات محله‌ای‌تر را در خود

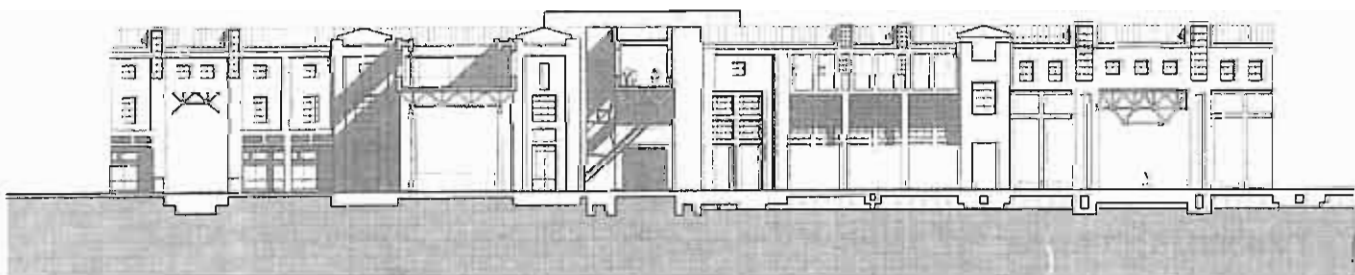
می پذیرند.

ب: ساختار. موضوع ساختار در دو بعد ساختار معماری کلان و ساختار معماری خرد مطرح بوده است. مورد اول، از طریق حفظ امتدادهای کهن و باز نمودن تصویر کالبدی آنها در منظر شهری به واسطه ایجاد مفاصل جدید صورت گرفته، و در مورد دوم، ایجاد هسته‌های حامل (باربر) با اشکال منظم هندسی به عنوان مراکز ثقل بنا و انتقال‌دهنده عناصر تاسیساتی، پیوندهای عمودی و عملکردهای مشابه در جهت سهولت ساخت و استفاده، تفکر حاکم به طراحی ساختار اجزای معماری این مجموعه را تشکیل می‌داده است.

ج. فضا. طراحی فضای معماری این مجموعه، در هر نقطه به تناسب نوع کاربرد آن شکل متفاوتی پیدا می‌کند. مثلاً، در میدان مرکزی با پائین آوردن کف میدان، تعریف مرکزیت آن میسر شده و استفاده از آب در زمانهای مشخص و در درون این شیب مرکزی، آن را به فضایی چند عملکردی تبدیل کرده است، به نحوی که در لحظات عدم استفاده از فواره‌ها می‌تواند مکان تجمع انبوه اهالی در مقیاس شهر و منطقه را فراهم کند، و در غیر این صورت فضای داخلی میدان را به یکی از فضاهای مفرح شهری تبدیل کند، ضمن آن که بدون آسیب به زیبایی بدنه‌های واجد ارزش آن، نقش یک نشانه شهری را نیز ایفا کند. فضا‌سازیهایی خاص دیگری که در طرح انجام گرفته، عمدتاً در محل تلاقی رودخانه با خیابان و نیز داخل میدان بهارستان بوده که مورد اول با وجهی صمیمی و صرفاً مردمی، و مورد دوم با هدف خلق فضای شهری انسانی - کاربردی مدرن با الهام از مفاهیم معماری گذشته، و به خصوص با ویژگی «یادمانی بودن»، ایجاد شده است.

نمودار ۱. معرفی مراحل کار.

□ انگیزه: دستیابی به راهبردهای طراحی کالبد رشد یابنده در جامعیت واحد شهری

تدوین اهداف (مسائل مورد بررسی)

- نحوه ساخت و رشد شهر در گذشته، حال و آینده
- بررسی عناصر و اجزای تشکیل دهنده شالوده شهر
- بررسی ارتباط شهر و حومه
- بررسی سیستم توزیع کاربری
- بررسی عناصر و فضاهای شهری واجد ارزش بافت کهن
- بررسی نظامهای توزیع و سلسله مراتب دسترسی شهری
- بررسی شاخصهای اصلی توسعه شهری
- بررسی نظام شکل پنهان بافت انسجام یافته شهری

تدوین راه‌حلهای (نتایج به دست آمده)

- مفهوم شهری (شکل شهر)
- کل‌های واسط در ارتباط با شکل‌گیری مرکز
- چگونگی نظام پیاده و سواره
- راهبردهای اجرایی در طراحی خطوط زمینه
- بازیافت اعتبار فرهنگی اجتماعی
- تعیین دروازه‌های شهر (ورودی، حومه)
- پویایی و دینامیک شهری
- استفاده بهینه از فضای شهری

تدوین ضوابط عملیاتی (نظامهای مورد نظر)

- نظام پراکنش بافت شهری در بستر طبیعی سرزمین
- نظام عملکردی میان شالوده‌های شهری
- سامان‌یابی شریانهای شهری
- مجموعه قواعد واسط در نظام معماری شهری
- باززنده‌سازی بافت کهن شهری
- نظام ارتباط و عملکرد برون شهری با پیکره اصلی
- نظام اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی
- نظام متعادل کاربردی در نحوه استفاده از زمین

□ هدف: ایجاد سیستم متعادل در ساختار واحدی به نام شهر

نمودار ۲. فرایند شالوده اصلی شهر.

این پایان‌نامه در نیمسال اول سال تحصیلی ۷۵ - ۱۳۷۴ ارائه گردیده است. استاد راهنما: آقای مهندس جواد خانمی

